

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ВНЕСОК В ЕКОНОМІЧНУ ДУМКУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В.М. НАВРОЦЬКОГО

Розглянуто діяльність українського вченого, економіста, публіциста та статистика Володимира Михайловича Навроцького, його роль у розвитку економічної думки Зх. України другої половини XIX століття. В. Навроцького називають першим галицько-українським економістом

Постановка проблеми. Про українських патріотично налаштованих учених за часів комуністичного режиму було фактично заборонено писати чи розповідати на шкільних уроках, вузівських заняттях. Це стосується й уродженця Тернопілля Володимира Навроцького, колись відомого, а потім забутого галицького економіста.

Стан вивчення проблеми. Читаючи велику кількість підручників та посібників ми наштукхуємося на те, що вони не приділяють належної уваги розвитку економічної думки в Зх. Україні і, зокрема, постаті В. Навроцького та його ролі в даній сфері. Незадовго після смерті вченого Іван Франко намагався видати його твори. Однак вдалося видати лише перший том у 1884 р., куди ввійшли ранні етнографічно-географічні праці В. Навроцького. Що стосується статистично-економічних праць, то задум Івана Франка видати їх окремою книгою було реалізовано аж через 120 років [4, с. 5]. Щоправда, у це видання не увійшли рукописи і листи В. Навроцького, які мав намір видати Іван Франко, для якого економіст-статистик був особливим авторитетом.

Вивченням постаті В. Навроцького в економічній думці Галичини займався професор Львівського національного університету імені Івана Франка С.М. Злупко. Він розглядав економічні погляди вченого в своїй книзі "З історії економічної думки на Україні", в хрестоматії "Українська економічна думка" подав його працю "П'янство і пропінація в Галичині". У статті "Історія української економічної думки в науково-критичній інтерпретації І. Франка" С.М. Злупко подає відношення І. Франка до внесків в економічну думку та поглядів В. Навроцького. У 2004 році у Львові видана книга "Навроцький Володимир. Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці". Науковим редактором та автором вступної статті є С. Злупко.

Вікіпедія (вільна енциклопедія) подає про вченого лише коротку довідку. Валентина Понеділко, кандидат економічних наук, працівник Української Академії державного управління при Президентові України, у статті "Тисячоліття української економічної думки. Осягнення величчя і драми." відзначає В. Навроцького як яскравого представника економічної думки України другої половини XIX ст.

Мета дослідження. Хоча й про економічні погляди мислителя опубліковані окремі дослідження, але в них не достатньо відображені роль та внески В. Навроцького в розвиток економічної думки Галичини та всієї України. Слід відзначити, що у творчому доробку науковців та дослідників цій проблематиці належної уваги не приділялося. Тому завданням автора буде якомога краще висвітлити економічну діяльність В. Навроцького, донести до читача усі заслуги вченого у розвитку економічної думки України та спонукати інших дослідників знову і знову повертатися до розгляду та поглиблення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед широкого спектру маловивчених сторінок розвитку економічної думки Західної України проблема ролі в ньому В. Навроцького привернула увагу таких дослідників: професора Львівського національного університету імені Івана Франка Злупка С.М., Ковальчук В.М., Сарай М.І., Корнійчук Л.Я., кандидата економічних наук, працівника Української Академії державного управління при Президентові України Валентини Понеділко, здобувача кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка міста Івано-Франківська Ігора Гурака.

С.М. Злупко відносить вченого до "тверезих розумом" патріотичних українських економістів. У статті "Історія української економічної думки в науково-критичній інтерпретації І. Франка" він зазначає, що Франко називав Володимира Навроцького першим галицько-українським економістом. Валентина Понеділко зазначає про великі заслуги вченого у розвитку економічної думки України.

Ковальчук В.М. та Сарай М.І. у підручнику "Історія економічних вчень" вважають В. Навроцького першим дослідником економіки Галичини за умов розвитку ринкових відносин. Корнійчук Л.Я. у своєму однойменному підручнику висвітлює вченого як яскраву постать у суспільному житті Галичини останньої третини XIX ст. Ігор Гурак у своїх дослідженнях "Революційно-демократичної тенденції суспільного розвитку в пореформений період" коротко описує основні економічні проблеми, які цікавили вченого, але лише злегка торкається основних праць В. Навроцького.

Серед усіх останніх досліджень варто виділити важливість та інформаційну цінність роботи С.М. Злупка, котрий не лише подає аналіз праць та основні відомості біографії вченого, а й дає змогу читачам в оригіналі прочитати праці вченого і самостійно їх проаналізувати.

Викладення основного матеріалу дослідження. Навроцький Володимир Михайлович (псевд. Онисим) – український вчений-економіст, статистик і публіцист. Народився 18 листопада 1847 року у с. Котузів Березанського повіту в Галичині (тепер Терехівського району Тернопільської обл.) в сім'ї священика. Навчався в Коломийській та Станіславській гімназіях. Під час навчання у Станіславській гімназії разом з О. Терлецьким очолював студентську громаду. В 1866-1871 рр. навчався на юридичному факультеті Львівського університету, брав активну участь у народовецькому русі у Львові, тісно співпрацював з товариством "Просвіта". Закінчивши університет, Навроцький не мав можливості стати суддею чи адвокатом і змушений був задовольнитися скромною посадою державного фінансового інспектора у Ряшеві (тепер м. Жешув, Польща), на якій працював до кінця життя.

Інтенсивна фахова праця не перешкодила розвитку всебічного таланту молодого українського вченого. Ще студентом В. Навроцький виявляв інтерес до соціально-економічних проблем життя суспільства.[1, с. 5].

Насамперед він був чи не найкращим дослідником економіки Галичини та причин зубожіння народу в період утвердження тут капіталізму. У своїх економічних працях В. Навроцький торкається різних сторін суспільно-економічного розвитку краю. Сфери дослідницьких інтересів вченого: причини зубожіння галицького селянства в пореформений (після 1848 р.) період, причини та напрямки трудової міграції галичан [3, с. 236].

В.М. Навроцький написав статистико-економічні дослідження, що стали цінним надбанням української економічної думки. Незважаючи на слабе здоров'я, для виконання службових обов'язків він часто бував у віддалених на 60-70 км від залізниць селах. Такі праці вченого, як "Що нам коштує пропінація?", "П'янство і пропінація в Галичині", "Класові інтереси і інтереси народа", "Подвійна крейдка", "Реформа домового податку" і "Слово", "Шляхетні захисники народу", "Руська народність у школах галицьких", "Економічна реставрація" та інші, принесли економістові всеукраїнське визнання.

Вчений підтримував зв'язки з М. Драгомановим, М. Бучинським, В. Барвінським, О. Терлецьким та ін. Статті з економічних питань він друкував у "Правді", "Ділі", "Киевском телеграфі", "Вестнике Европы", "Одесском Вестнике". Статті В. Навроцького публікували у Львові, Києві, Одесі, Женеві. Вони ще за життя дослідника користувалися великим авторитетом у С.А. Подолінського, М.В. Драгоманова, О.С. Терлецького і особливо у І.Я. Франка.

Економічні праці В. Навроцького в теоретичному відношенні відповідають традиції європейської економічної думки середини XIX ст., але насичені українським матеріалом і критичним осмисленням зарубіжних концепцій [6, с. 178].

Його праця "Піянство і пропінація в Галичині" надрукована в Женеві ("Громада" М. Драгоманова). В ній В. Навроцький виступає проти пропінації (монополія шляхти на виробництво та продаж спиртних напоїв), вказуючи на погіршення становища селянства. Зокрема, він пише, що кожен крєйцер, одержаний паном від продажу горілки "обмитий не тільки кривавим потом, а й слізьми селянських родин".

У статті "Подвійна крєйдка" В. Навроцький розкриває грабіжницький характер податкової системи Австро-Угорщини щодо галицького селянства. Влучна, образна мова та назви економічних статей свідчать про літературну обдарованість В. Навроцького, недаремно ж його вірші входять в антологію поезії, складену І. Франком.

В. Навроцький виступає як захисник інтересів селянства, про що він прямо заявляв у своїх працях. "Признаємось, – писав він у статті "Подвійна крєйдка" (1881), – що заступаємо інтереси селянські".

Найбільш актуальним на той час було аграрне питання, і В. Навроцький приділяє йому велику увагу. Як економіст-статистик він розкриває процес еволюції земельної власності. Цей процес, за його словами, спричинив консолідацію земельних масивів у руках великих земельних магнатів і роздрібнення селянської земельної власності. В. Навроцький гнівно реагує на обезземелення галицьких селян, засуджує монополію шляхти на виробництво і продаж алкогольних напоїв.

В. Навроцький простежує процес диференціації, що відбувається в галицькому селі, та роль у ньому новонароджуваного капіталу. Він спостерігав розвиток капіталістичних відносин у краї і, зокрема, на селі, бачив його негативні наслідки для селянства. Проте особливо рішуче вчений виступає проти залишків середньовічних форм господарювання.

Великим тягарем на плечі селянства лягали податки. В. Навроцький викривав колонізаторський і водночас прошляхетський характер австрійської податкової системи, показував її антинаукову основу, яка відбивала інтереси польської шляхти. Центральні й місцеві податки, писав він, значною мірою перекладалися на селянство.

Що ж до робітничого класу, то В. Навроцький лише побіжно торкається його становища. Проте в листах до Драгоманова він писав, що думає взятися за працю про галицьких фабричних та сільських робітників [2, с. 136].

Він розвивав теорію трудової вартості, наголошуючи: "щоб мати щось, цебто вартість, треба докласти людську працю". Учений вважав, що додатковий продукт є економічною категорією, яка виражає виробничі відносини між власниками землі та селянами. "Якби громада не була експлуатована, – писав він, – то землевласник не мав би й копійки у своїй кишені" [5, с. 69].

В. Навроцький був добре обізнаний з теоріями західних економістів, в тому числі й з марксистським вченням, застосовував його категорії в аналізі різних сторін соціально-економічного розвитку краю. Наприклад, галицький дослідник простежив процес концентрації великої земельної власності в руках земельних магнатів і роздроблення селянської власності на землю, майнової диференціації в галицькому селі та роль в ній новонароджуваного капіталу. Проте В. Навроцький дійшов висновку, що поза університетською кафедрою, на полі дійсного життя, соціалізм є недійсною мрією. У

листуванні з М. Драгомановим та О. Терлецьким він зізнавався, що йому важко розібратися в суперечностях різних соціалістичних доктрин, бо знаходив у них, як і його товариші-народовці, приманливі гасла демократії, гуманізму, а водночас – заперечення демократії та національності, які викликали в багатьох недовір'я. [1, с. 5].

У своїх працях він не ставить завдання теоретичної розробки проблем політичної економії, а широко використовує економічні категорії в аналізі економічного становища краю, становища трудового народу.

Значний інтерес становить критика В. Навроцьким французького економіста Ф. Бастіа, який зі своєї теорії "економічної гармонії" робив висновок про можливість подолання класових антагонізмів у тогочасному буржуазному суспільстві. В. Навроцький, поділяючи все суспільство на експлуатованих і експлуатованих, підкреслює неможливість спільних інтересів, а тим більше, гармонії, яку пропагував Ф. Бастіа. Він виступив прихильником соціалістичних принципів побудови суспільних відносин [2, с. 137]. В. Навроцький ушпильнює висміює галицьких послідовників Ф. Бастіа в статті "Що нас коштує пропінація" (1876 р.), які, не маючи вагомих аргументів на доказ існування "гармонії", змушені були, аби довести її, "кликати на допомогу прокуратора" (прокурора).

Статистично-економічні дослідження В. Навроцького викликали захоплення у І. Франка. Він називав Володимира Навроцького першим галицько-українським економістом. Така висока оцінка пояснюється глибиною статистико-економічних досліджень останнього. "Супроти патріотичної фразеології, якою жили тодішні ученицькі громади, Навроцький, – на думку Івана Франка, – вчасно привик ставити тверезі вимоги основного пізнання життя і його насущних потреб. Записавшись у Львові на правничі студії, він, основне, наскільки се тоді було можливе, познайомився з суспільною економікою і статистичним методом студіювання явищ народного життя і, ставши фінансовим урядником, дав руській громаді уперве ряд основних наукових праць, що з різних боків вияснювали загадку народної нужди і темноти".

Відзначаючи всебічність таланту В. Навроцького та еволюцію його творчості, І. Франко високо оцінив його дослідження "Про реформу домового податку", в якому дано критику податкових реформ на суспільній основі. Статті "Що нас коштує пропінація", "Руська народність в школах галицьких" мають тривалу наукову вартість. Від початку видання "Діла" до своєї смерті 1882 р. В. Навроцький друкує в ньому капітальні свої праці "Подвійна крєйдка, студія над податком ґрунтовим", "Герої подвійної крєйдки" і "Реставрація економічна", в яких немилосердно демаскував польськї забганки – будувати шляхетсько-польське панування на руській землі" [7, с. 372].

Можна навести ще чимало висловлювань І. Франка про творчість В. Навроцького, якого зараховують до класиків української статистики. Замучений хворобою та обставинами життя, Володимир Навроцький помер у м. Ряшеві 16 березня 1882 року. З певною умовністю можна твердити про те, що нікого з українських економістів і громадських діячів І. Франко так не цінував, як Володимира Навроцького. У вірші "На смерть Володимира Навроцького" І. Франко писав:

І світлом ума свого він освітив
Шинки брудні, вбогії хати,
І всюди незрячим очам він відкрив
Недолю, і здирство, і страти
Тож днесь, коли чистий огонь той погас
У млах, що над нами нависли,
Най пам'ять його свята буде для нас,
Святі його діла і мислі [8, с. 335].

Здається, думки і діла жодного з українських економістів, крім В. Навроцького, не називав Іван Франко святими. Так глибоко йому імпонували погляди і дослідження видатного економіста.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

З викладеного вище матеріалу можемо сказати, що Володимир Навроцький залишив нащадкам цінну наукову спадщину. Тому хочеться вірити, що зусиллями державних органів і громадськості ім'я та справа видатного вченого ставатимуть усе відомішими не лише окремим дослідникам, а й широкому загалу українців. Зі сторони автора можу обіцяти поглиблення вивчення наукової спадщини вченого та розкриття результатів у подальших публікаціях.

Список використаної літератури:

1. *Бабій О.Л., Козачук І.* Життя, мов спалах яскравої зорі // Свобода. – 2007. 2. *Ковальчук В.М., Сарай М.І.* Історія економічних вчень. – Тернопіль, 1999. – 204 с. 3. *Корнійчук Л.Я.* Історія економічних вчень: Підручник – К., 2001. – 340 с. 4. *Навроцький Володимир.* Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці / Наукова редакція і вступна стаття, док. екон. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України Степана Злупка. – Львів, 2004, – 580 с. 5. *Понеділко В.* Тисячоліття української економічної думки. Осягнення величі і драми // Віче. – 2002. – № 12. – С. 69-73 6. *Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряди., наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і біогр. довід. С.М. Злупко. – К.: Знання, 1998. – 448 с. 7. Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 4. – К., 1976. – 392 с. 8. *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 2. – К., 1976. – 547 с.

ШАФРАНСЬКА Ірина Борисівна – аспірант кафедри промислового маркетингу Тернопільського державного технічного університету ім. І. Пулюя

Наукові інтереси:

- розвиток економічної думки в Західній Україні;
- економічні погляди І.Я. Франка, В.М. Навроцького;
- нові постаті в економічній думці Галичини